

КАМІТЭТ ПА АРХІВАХ І СПРАВАВОДСТВУ
ПРЫ САВЕЦЕ МІНІСТРАЎ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГІСТАРЫЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУСІ

БЕЛАРУСКІ НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧЫ ІНСТЫТУТ
ДАКУМЕНТАЗНАЎСТВА І АРХІЎНАЙ СПРАВЫ

*Серыя: гісторыя, архівазнаўства,
крыніцазнаўства*

АРХІВАРЫЎС

Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў

Выходзіць з 2001 года

Выпуск 2

Мінск
2004
БелНДДАС

IV. АРХІВАЗНАЎСТВА

А. І. Дзярновіч

Кёнігсбергскі таемны архіў: Фармаванне калекцыі, публікацыі дакументаў і важнасць архіва для вывучэння гісторыі Беларусі

Гісторыя архіва

Найбагацейшай калекцыяй дакументаў па гісторыі рэгіёна Цэнтральнай і Усходняй Еўропы з'яўляюцца фонды Кёнігсбергскага таёмнага архіва (КТА)¹. Архіў Нямецкага ордэна ў Прусіі пачаў фарміравацца ў 1309 г. — ад моманту перанясення рэзідэнцыі вялікага магістра Нямецкага ордэна з Венецыі ў Марыенбург (Мальбарк). Пад час 13-гадовай вайны 1454—1466 гг. паміж Польшчай і Ордэнам у Прусіі вялікі магістр перасяліўся ў Кёнігсберг і заснаваў тут новую канцэлярыю. У Кёнігсбергу збіраліся арыгіналы дакументаў, якія паступалі ў Прусію, і вяліся рэгістры дакументаў, што сыходзілі з Прусіі. Акрамя таго, Кёнігсбергскі архіў быў агульнаордэнскім архівам — туды паступалі копіі дакументаў, у тым ліку і лівонскіх, а ў некаторых выпадках і арыгіналы дакументаў. Старыя дакументы ў канцы вайны ў 1466 г. былі сабраны пераважна ў замку Талеў (які знаходзіўся ў руках лівонскага магістра), а таксама ў іншых ордэнскіх замках. У 1525 г. пры секулярызацыі Ордэна частка дакументаў з архіва вялікага магістра перадаецца Польшчы². У 1722 г. усе архіўныя калекцыі з Талева пераносіцца ў Кёнігсберг і далучаюцца да дакументаў, якія збіраліся тут ад 1466 г. Як самастойная ўстанова КТА быў утвораны ў 1804 г.

Да XIX ст. старымі актамі КТА цікавіліся не столькі гісторыкі, колькі юрысты. Дакументы трактаваліся паводле іх перашапачатковага значэння — як юрыдычныя акты. Старажытныя дакументы Нямецкага ордэна захоўвалі юрыдычны моц, бо Пруская дзяржава працягвала яго прававую традыцыю. Гэтыя дакументы былі ў абмежаваным карыстанні, таму Кёнігсбергскі архіў і заставаўся «таемным». Для азнаямлення з архівам гісторыкам прыходзілася прадпрымаць спецыяльныя захады.

У 1808 г. пад кіраўніцтвам ландрата — краёвага рады В. Ф. Унгерн-Штэрнберга на сродкі прыбалтыйскага дваранства была арганізавана археографічная экспедыцыя ў Кёнігсбергскі архіў. У экспедыцыі ўдзельнічаў доктар філасофіі Э. Генінг, а таксама прускі архіварыус Фабэр (ён да-

лучыўся да яе пасля смерці Генінга). У 1811 г. перад экспедыцыйнай паўста-лі сур'езныя фінансавыя праблемы. Пры халадніцтве М. М. Карамзіна і міністра ўнутраніх спраў О. П. Казадаўлева ў 1812 г. расійскі ўрад выдат-коўваў на працяг прац штогадова 1 000 руб.³ Працы па капіраванні даку-ментаў працягваліся да 1816 г. і за гэты час было скапіравана звыш 3 000 дакументаў. Адзін экзэмпляр копій накіроўваўся міністру Казадаўлеву, а ад яго паступаў ужо Мікалаю Карамзіну⁴, які, пасля вывучэння зместу да-кументаў, перадаваў іх у Маскоўскі архіў Калегіі замежных спраў⁵. Але расійскі гісторык стварыў і ўласны збор копій дакументаў Кёнігсбергскага архіва (выдавочна — копіі з копій МУС) і неаднаразова на яго спасылаўся, да прыкладу: «... см. между моими кенигсбергскими бумагами №...»⁶

Выдатны мецэнат і палітычны дзеяч Расіі граф Мікалай Румянцаў яшчэ да свайго ўходу ў адстаўку з пасады міністра ўнутраніх спраў і стар-шыні Дзяржаўнага савета спрабаваў атрымаць копіі матэрыялаў КТА і выказаў жаданне ўзяць удзел у фінансаванні археографічнай экспеды-цыі. Праз Фабэра і Генінга яму ўдалося атрымаць копіі, у тым ліку і фак-сімільныя, асобных дакументаў. Адначасова граф Румянцаў пачаў весці перамовы пра капіраванне матэрыялаў з велізарнай калекцыі Унгерн-Штэрнберга, складзенай на працягу 40 гадоў пошуку дакументаў у архі-вах Рыгі, Дэрпта, іншых лівонскіх гарадоў, а таксама Кёнігсберга. М. Румянцаў праз Генінга прапаноўваў таксама выдаткаваць свае сродкі на выданне гэтых матэрыялаў. У сакавіку 1814 г. Румянцаву ўдалося ат-рымаць толькі «росписи уже списанных и отчасти примечаниями снаб-женных» матэрыялаў Кёнігсбергскага архіва.

Удзельнікі Румянцаўскага гістарычнага гуртка шукалі таксама іншыя магчымасці атрымання матэрыялаў з КТА. Паводле рэкамен-дацыі І. Ф. Крузенштэрна, у пачатку 1814 г. у Кёнігсберг дзеля капі-равання дакументаў на сродкі Румянцава прыехаў доктар філасофіі Дэрпцкага ўніверсітэта К. І. Шульц⁷. Агульнае кіраўніцтва працы было ўскладзена на вядомага раманіста Аўгуста фон Кацэбу, які зай-маў пасаду расійскага генеральнага консула ў Прусіі і наладзіў да та-го часу добрыя кантакты з кіраўніцтвам КТА. На працягу сакавіка—ліпеня 1814 г. Шульцу ўдалося скапіраваць каля 85 дакументаў.

Пасля смерці А. Кацэбу М. Румянцаў у 1819 г. стаў уладальнікам асабістага архіва літаратара (у тым ліку рукапісу «Жыццёапісанне Свід-рыгайлавае»). У сваёй працы Кацэбу выкарыстаў звыш ста дакументаў КТА, якія не ўвайшлі ў корпус матэрыялаў, скапіраваных экспедыцыйнай прыбалтыйскага дваранства. А ў 1823 г. Маскоўскі архіў Калегіі замеж-ных спраў атрымаў на нямецкай і рускай мовах копіі тых матэрыялаў

КТА, якія ў свой час былі накіраваны А. Казадаўлеву і Н. Карамзіну. М. Румянцаў уважліва вывучыў рээстр гэтых дакументаў і паводле яго метак Фінкельман падрыхтаваў нямецкамоўныя копіі. Меркавалася апублікаваць іх асобнымі томамі ці ў працяглым выданні «Собрание государственных грамот и договоров».

Працэсы, якія адбыліся ў Еўропе пад час напалеонаўскай эпохі, прывялі да змены прававой сістэмы. Многія дакументы страцілі актуальнае юрыдычнае значэнне і засталіся крыніцамі ўжо толькі для гісторыкаў. У 1822 г. Кёнігсбергскі таемны архіў (тады ўжо Таемны дзяржаўны архіў Прусіі) зрабіў даступнымі дакументы да 1500 г., а ў 1823 г. — дакументы да 1525 г.⁸ Да гэтага моманту гісторыкі маглі працаваць з матэрыяламі Кёнігсбергскага таемнага архіва толькі ў выключных выпадках. З 1839 г. архівам дазволена было карыстацца ўжо і прыватным асобам — за пэўную плату (даследчыкі маглі ад яе вызваляцца).

Лібералізацыя рэжыму карыстання архіўнымі фондамі адразу ж адбілася на сістэматычным выданні археаграфічных і гістарычных прац. Прыклад таму — публікацыя «Monumenta Germaniae Historica», а таксама працы Ёганэса Фойгта (Johannes Voigt, 1786—1863) «Geschichte Pruessens, von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft Deutschen Ordens». Апроч таго, Ё. Фойгт, які ў 1817—1863 гг. быў дырэктарам КТА і меў непасрэднае дачыненне да адкрыцця фондаў архіва, зрабіў рээстры некаторых дакументаў. Гартмут Бокман так піша пра дзейнасць архіварыуса: «Раз за разам чалавек трапляе на папяровыя вокладкі, якія пакрываюць асобныя дакументы і акты, а на вокладках крыху кастлявы, хуткі почырк Фойгта інфармуе ў форме рээстраў пра змест гэтых дакументаў»⁹.

Гістарычна склалася наступная структура фондаў КТА:

1) Das Ordens-Briefarchiv (OBA) / Архіў ордэнскага ліставання — тут пераважна захоўваліся атрыманыя Ордэнам лісты (больш за 30 000 дакументаў)¹⁰. Названыя лісты ў большасці напісаны на паперы. Таксама ў гэтым зборы знаходзіліся некаторыя копіі атрыманых (адпраўленых) дакументаў і часткова пергаментныя граматы.

2) Die Pergament-Urkunden (Privilegien) / Пергаментныя граматы (прывілеі) — зыходзячы з архіўна-тэхнічных прыныцаў, у гэтым фондзе былі сабраны пергаментныя прывілеі і лісты Нямецкага ордэна і яго інстытуцый — нашчадкаў у Прусіі ў перыяд да XIX ст.

3) Papst- und Konzils-Urkunden / Граматы папаў і царкоўных сабораў (шэфляды пад нумарамі ад I да XVIII); тут таксама захоўваліся трансумпты і натарыяльныя дакументы (Notariatsinstrumente).

4) Die Ordens-Folianten (OF) / Ордэнскія фаліянты — уключаюць у сябе рээстр дакументаў вялікіх магістраў (Hochmeister-Registranten; 50 фаліянтаў), дакументы ведамстваў (Ämterbücher) і падатковыя кнігі (Zinsbücher), а таксама так званыя «Кнігі моц» (Handfestenbücher), запіс у якія надаваў юрыдычную сілу актам. Існаванне гэтага тыпу дакументацыі звязана са справаводчай традыцыйнай фіксацыі не толькі зместу дакумента, але і тых, хто яго выдаваў і атрымліваў; тут мы знаходзім паралелі з функцыянальнасцю «кніг» Метрыкі ВКЛ.

У гады другой сусветнай вайны пачынаючы ад 1941 г. архіўныя зборы КТА пачалі перавозіцца нямецкімі ўладамі ў розныя замкі і маёнткі Усходняй Прусіі. Увосень 1943 г. калекцыі былі эвакуіраваны ў шахты Грослебен недалёка ад Браўншвейга, які апынуўся ў англійскай акупацыйнай зоне. Брытанскія ўлады перавезлі архіў у імператарскі палац Гослар (Goslar). У канцы 1945 г. — пачатку 1946 г. спецыяльная літоўская экспедыцыя вяла пошукі дакументаў з фондаў КТА ў самым замку Кёнігсберга ды яго наваколляў. Толькі некаторыя матэрыялы былі знойдзены ў замку Лёкштэт¹¹.

Вясною 1952 г. англійская адміністрацыя перадала фонды КТА ўраду Заходняй Германіі. На наступны год архіў быў перавезены ў Гётынген, дзе захоўваўся больш за 20 гадоў. Göttingen Staatliches Archivlager Preussischer Kulturbesitz (Гётынгенскія дзяржаўныя архіўныя сховішчы прускай культурнай спадчыны) уключалі ў сябе фонды Staatsarchiv Königsberg (Дзяржаўнага архіва Кёнігсберга)¹². У 1980-х гадах распачалося пазгаднае перамяшчэнне архіўных фондаў КТА ў Берлін (Заходні). Сёння большасць калекцый КТА захоўваюцца ў Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin—Dahlem (GSPK, Дзяржаўным тэмным архіве прускай культурнай спадчыны, Берлін—Далем).

Сам GSPK мае таксама даўнюю гісторыю і вядзе свой адлік ад 1598 г., калі курфюрст Ёахім Фрыдрых Брандэнбургскі (Joachim Friedrich von Brandenburg) даручыў свайму сакратару Эразмусу Лангенгайму (Erasmus Langenhaim) прывесці ў парадак і «registrature archivorum» дакументы на зямельныя ўладанні. Больш чым за 400-гадовую гісторыю Архіў прускай культурнай спадчыны меў свае рэзідэнцыі ў розных мясцінах Германіі: Штэндаль, Франкфурт-на-Одэры, Тангермюндэ, Берлінскі замак. 26 сакавіка 1924 г. архіў быў перавезены ў асобны будынак у Далеме — раёне Берліна¹³. Увядзенне ў GSPK на працягу 1881—1907 гг. «прынцыпу паходжання» (Provenienzprinzip) у сістэматызацыі дакументаў распэньваецца як прускае архіўнае рэвалюцыя¹⁴. Планаваў гэтага фондаўтваральнага прынцыпу дазваляе захоўваць калекцыі КТА ў фон-

дах GSPK як адзіную калекцыю. Як адзначалі даследчыкі, з фондаў КТА былі апублікаваны галоўным чынам тыя дакументы, якія непасрэдна не адносяцца да канцэлярыі вялікага магістра¹⁵.

Арыгіналы дакументаў, што захоўваліся ў КТА, пры іх апісанні пазначаліся словам *Schublade, Schieblade* (шэфляда). Калі гэты былі скарачаныя копіі, то прысутнічала вызначэнне *Regesten* (рээстры) і адпаведны нумар, літара ці тытул. Вывучэнню фондаў КТА доўгі час перашкаджала адсутнасць вопісу змешчаных у ім дакументаў. Толькі на пачатку XX ст. Э. Ёахімам, а пазней В. Губачам (другая палова стагоддзя) была праведзена інвентарызацыя фондаў, а потым і апублікавана іх апісанне¹⁶.

У XX ст. дакументы КТА (Архіў ордэнскага ліставання — ОВА) былі пранумараваны паводле храналагічнага прынцыпу (агульная ці валавая нумарацыя). Але за старым падзелам па шэфлядах стаіць багатая архіўная і гістарыяграфічная традыцыя, таму трэба зважаць і на яе. Даўнейшая сінгуатура складаецца з рымскіх і арабскіх лічбаў: першая лічба (рымская) пазначае шэфляду, другая (арабская) — нумар дакумента. Але ранейшая сінгуатура фаліянтаў, якія пазначаліся літарамі ад «А» да «Z», была зменена ў 1876 г. Філіпі (Philippi), дарадцам архіва. Пры гэтым частка фаліянтаў была перамешчана ў фонд «Архіў ордэнскага ліставання». Пад час змены сінгуатуры рээстр дакументаў вялікіх магістраў быў размешчаны на пачатку фонда, так што пазначэнне «OF 1» набыў найстаражытнейшы рээстр, створаны за часамі Вінрыха фон Кніпродэ (Winnrich von Kniprode). Вось як выглядае старая і новая сінгуатура фаліянтаў¹⁷:

Старая сінгуатура	Новая сінгуатура	Старая сінгуатура	Новая сінгуатура
A	OF 17a u. OBA	N	OF 48
B	OF 18c u. OBA	O	OF 12
C	OF 14	P	OF 49
D	OBA u. Reg. (OF) 5	Q	OF 54
E	OBA	R	OF 53
F	Fol. 1b, OF 89a, OBA	S	Знікла пасля сярэдзіны XIX ст.
G	OF 11b, 11c	T	OF 18b
H	OF 89a	V	OF 24 u. 30
I	OF 18a	X	OF 29a
K	OF 136	Y	OF 20, 21, 22
L	Засталася не пазначанай	Z	OF 24a
M	OF 52		

Публікацыі матэрыялаў КТА¹⁸

У першай палове XIX ст. распачалося актыўнае вывучэнне і выкарыстанне фондаў Кёнігсбергскага тасмнага архіва. Матэрыялы КТА паступова гублялі палітыка-прававую актуальнасць, але навуковая значнасць іх увесь час узростае. Першую вялікую публікацыю пра фонды КТА ажыццявіў Карл Эдуард Наперскі¹⁹ (С. Е. Napiersky, 1793—1864), які сам паходзіў з Рыгі і цікавіўся лівонскімі архівалямі. К. Наперскі быў пастарам, потым шмат гадоў займаў пасаду дырэктара ліфляндскіх губерніскіх школ, а таксама працаваў цензарам у Рызе. Увесь свой вольны час ён аддаваў збіранню і вывучэнню гістарычных крыніц.

Першым комплексным апісаннем фодаў КТА стаў «Index corporis Historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae»²⁰ («Паказальнік гісторыка-дыпламатычнага збору Лівоніі, Эстоніі, Курляндзі») К. Наперскага, які выходзіў у Рызе і Тарту. Выданне мела і нямецкі падзагаловак — «Kurze-Auszug aus derjenigen Urkunden-Sammlung, welche für die Geschichte und das alte Staatsrecht Liv- Estn- und Kurlands» («Кароткая выписка з той калекцыі граматаў, што [дацьчацца] гісторыі і старажытнага дзяржаўнага права Лівоніі, Эстоніі і Курляндзі»). К. Наперскі карыстаўся пераважна наступнымі калекцыямі дакументаў: Рызскага гарадскога архіва (так званых калекцый Унутранага і Знешняга архіваў) і фаліянтамі мясцовага Рышарскага архіва, дзе знаходзіліся копіі дакументаў КТА, зробленыя ў пачатку XIX ст.²¹ Гэтыя копіі пачалі рабіцца паводле ініцыятывы і на сродкі тагачаснай лівонскай эліты. Паводле хадайніцтва расійскага гісторыка М. Карамзіна праца па вырабу копіяў была завершана на сродкі, выдаткаваныя імператарам Аляксандрам I. Карл Наперскі апрацаваў значную колькасць дакументаў па гісторыі ўзаемных адносін Лівоніі, Ганзы, ВКЛ і Расіі на працягу XIII—XVII стст. Калекцыя складалася з 21 тома вялікага фармату ў аркуш. Двухтомны «Index corporis Historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae» і быў апісаннем гэтай калекцыі, дзе пададзеныя рэестры з 713 дакументаў. Перыяд канца XV — першай паловы XVI ст. асвятляе другая частка выдання — «Zweiter Theil: vom Jahre 1450 bis zum Jahre 1631», якая выйшла ў 1835 г. Прадкі археографа паходзілі з Рэчы Паспалітай, у тым ліку і таму ён цікавіўся стагоддзямі, калі лівонскія землі належалі Рэчы Паспалітай, пра што сведчыць і выданне названых рэестраў. К. Наперскі даў кароткія анатацыі дакументам і, што вельмі важна, назваў фондасховішчы, ў якіх яны знаходзіліся. Гэтая акалічнасць дазваляе праводзіць ідэнтыфікацыю актаў, якім розныя аўтары часам давалі розныя назвы. Указанне архівавасховішча, паводле К. Наперскага, дазваляе таксама размяжоўваць

арыгіналы дакументаў і іх копіі — праз вызначэнне Schieladen (для арыгіналаў) і Regesten (для скарачаных копіяў).

Як вельмі значнаю ў публікацыі лівонскіх архіваляў трэба ацаніць дзейнасць Фрыдрыха Георга фон Бунге (F. G. von Bunge, 1802—1897), які нарадзіўся ў Кіеве ў нямецкай сям’і, але, захапіўшыся гісторыяй Лівоніі, пераехаў у Прыбалтыку. Ф. Бунге быў прафесарам Дэрпскага ўніверсітэта, з 1843 г. займаў розныя вядучыя пасты ў гарадскім самакіраванні Рэвеля, у 1856 г. браў актыўны ўдзел у кваліфікацыі грамадзянскага права балтыйскіх губерній, але ў 1856 г. пераехаў у Германію. Доўгія гады Фрыдрых Бунге адыгрываў вядучую ролю ў прыбалтыйска-нямецкай гістарыяграфіі і абароне прывелеяў нямецкай меншасці ва Усходняй Прыбалтыцы.

Працу па складанні рэстра лівонскіх дакументаў Ф. Бунге распачаў у 1828 г. — у Дэрпце і Рэвелі ён працаваў з архівамі Эстляндскага рыцарства і Рэвельскага магістрата. А пэлы шэраг даследчыкаў дапамагалі яму ў вырабе копіяў дакументаў з іншых архіваў: К. Налерскі — у архіве Рьжскага магістрата; Е. Генінг і Ё. Фойгт — у Кёнігсбергскім архіве; К. Паўлі — у Любекскім архіве; І. Брэверн — з матэрыялаў Метрыкі ВКЛ у Пецярбургскім архіве, а таксама ў каралеўскіх архівах у Капенгагене і Стакгольме. З 1842 г. Ф. Бунге распачаў публікацыю архіўных матэрыялаў у выданні пад назваю «Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands»²² («Архіў гісторыі Лівоніі, Эстоніі і Курляндыі») — гэта было першае перыядычнае крыніцазнаўчае выданне, якое датычылася гісторыі Усходняй Прыбалтыкі.

Але галоўнай працай Ф. Бунге стала шматтомнае выданне пад назваю «Кніга актаў Лівоніі, Эстоніі і Курляндыі разам з рэестрамі» — «Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten»²³ (LECU). Сам Ф. Бунге паспеў выдаць шэсць тамоў²⁴, якія ахоплівалі перыяд з канца XI да пачатку XV ст., затым працу «паводле даручэння рыцарства і гарадоў» працягвалі ў пачатаку XX ст., ужо пасля смерці пачынальніка, іншыя, пераважна рьжскія, археографы: Герман Гільдэбранд (Hermann Hildebrand) (т. VII—IX)²⁵, Філіп Шварц (Philipp Schwartz) у супрацоўніцтве з Аўгустам фон Бульмерынгам (August von Bulmerincq) (т. X—XII)²⁶ і Леанід Арбузаў (Leonid Arbusow) (другі раздзел выдання)²⁷. Працяг працы па выданні LECU быў звязаны з дзейнасцю семінара ў Гёттынгенскім ўніверсітэце. Гэты семінар заснаваў і доўгія гады кіраваў ім (1849—1875) прафесар Георг Вайц, які быў шматгадовым супрацоўнікам, а з 1875 г. — кіраўніком выдання серыі «Monumenta Germaniae Historica». Герман Гільдэбранд (1843—1890) быў вучнем Георга Вайца і ў 1882 г. стаў архіварыусам горада Рыгі. Латышскі гісторык Т. Зэйд

сцвярджае, што пад кіраўніцтвам Г. Гільдэбранда LECU дасягнула ўзроўню найлепшых выданняў гістарычных крыніц Заходняй Еўропы²⁸. Распрацаваныя Вайцам і Гільдэбрандам прынцыпы зьдэцыйнай тэхнікі непасрэдна ці ўскосна паўплывалі на ўсе наступныя выданні крыніц, што здзейснілі прыбалтыйска-нямецкія гісторыкі. Для нас досвед працы Германа Гільдэбранда цікавы яшчэ тым, што ён быў, бадай, першым археографам, які для датавання актаў з лівонскіх архіўных збораў выкарыстоўваў матэрыялы Метрыкі ВКЛ²⁹, найбольш старажытныя кнігі якой тады яшчэ не былі апублікаваны. Пасля смерці ў 1890 г. Г. Гільдэбранда яго пераемнікам на пасадзе рэжысэра архіварыуса стаў Філіп Шварц, ён працягнуў працу па выданні LECU. Аўгуст Бульмерьнг, які таксама займаўся падрыхтоўкай актаў і рэцэсаў лівонскіх (пратаколаў раішэнняў) ландтагаў, сумесна са Шварцам апублікаваў т. XII выдання³⁰. Але апошня тамы першага раздзела, якія б ахоплівалі перыяд 1473 — май 1494 г., так і не выйшлі з друку. Леанід Арбузаў-старэйшы займаўся выданнем ужо ўласна ім падрыхтаваных тамоў, якія склалі другі раздзел серыі.

LECU сярод іншых выданняў вылучаецца добра прадуманай сістэмай размяшчэння і падачы інфармацыі. Многія з прынцыпаў публікацыі дакументаў, закладзеныя Ф. Бунге, сталі ў XX ст. класічнымі для археографіі. Кожны том складаецца з трох частак — спачатку размешчаны самі дакументы; далей знаходзяцца імяны, геаграфічны і прадметны паказальнікі; у апошняй частцы тома (з асобнай пагінацыяй) друкуюцца рээстры дакументаў з пазначэннем неабходных звестак пра іх — месца захоўвання арыгінала, датаванне, аўтэнтычнасць публікацыі. Ф. Бунге імкнуўся друкаваць дакументы паводле арыгіналаў, у выпадку іх адсутнасці — з трансумптаў ці бліжэйшых да арыгіналаў па часу копіі. Але часам Ф. Бунге мусіў перадрукоўваць дакументы з іншых публікацый — у такім выпадку недакладнасці ў выданнях М. Догеля³¹ ці памылкі А. Тургенева патрапілі ў LECU.

У выпадку, калі дакумент быў згублены, але пра яго захаваліся рукапісныя ці друкаваныя звесткі, укладальнік абавязкова падаваў такія дакументы ў рээстрах. Пры публікацыі дакументаў вытрымліваўся дакладны храналагічны прынцып, а ўсе сумненні ў правільнасці датавання абгаворваліся ў рээстрах.

Увесь велізарны масіў LECU ахоплівае перыяд з 1093 па 1510 г. Ужо пад час выдання першых тамоў стала відавочным, што ў збор не ўвайшлі важныя гістарычныя дакументы, таму ў III і VI тамах былі змешчаны дадаткі да раней выдадзеных тамоў. А ў 1881 г. Ф. Бунге апублікаваў выпраўленныя і дапоўненыя рээстры дакументаў да 1300 г.

уклучна³². Перыяду канца XV — пачатку XVI ст. прысвечаны другі раздзел выдання, які выходзіў у Рызе і Маскве ў 1900—1910 гг.: Zweite Abteilung, Band 1: 1494 Ende Mai — 1500 (канец мая 1494—1500 г.); Zweite Abteilung, Band 2: 1501—1505; Zweite Abteilung, Band 3: 1506—1510. Другі раздзел да выдання рыхтаваў Леанід Арбузаў. У LECU падрабязна асветленая гісторыя ўзаемаадносін ВКЛ і Лівоніі. Дзякуючы добрай сістэматызававанасці дакументаў, LECU застаецца папулярным выданнем сярод даследчыкаў і цяпер, ім часта карыстаюцца і на яго часта робяць спасылкі.

Расійская археаграфія таксама надавала сур'ёзную ўвагу архівам Нямецкага ордэна. А. І. Тургенеў падрыхтаваў і пры падтрымцы Археаграфічнай камісіі ў 1841—1842 гг. выдаў «Акты исторические, относящиеся к России, извлеченные из иностранных архивов и библиотек А. И. Тургеневым»³³. Дакументы «Актов...» ілюструюць гісторыю розных краін Еўропы нашага рэгіёна на працягу 1075—1719 гг. У першым томе былі змешчаны матэрыялы, выяўленыя ў Ватыканскім тайным архіве ды іншых рымскіх бібліятэках; у другім томе — матэрыялы з архіваў і бібліятэк Італіі, Англіі, Францыі. Падобная пошукавая праца па ініцыятыве міністра народнай асветы С. Уварава была працягнута надалей і да 1848 г. Археаграфічная камісія набыла «значную колькасць дакументаў з архіваў Турунскага, Вісмарскага, Брэменскага, Гамбургскага і Кёнігсбергскага». Сёння гэтыя дакументы з архіва Археаграфічнай камісіі знаходзяцца ў фондзе № 473 Адзела рукапісаў Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі (АРРДБ). Новыя дакументы былі надрукаваныя ў 1848 г. у зборніку «Дополнения к Актам историческим, относящимся к России»³⁴. Да актаў далучылі палеаграфічныя апісанні арыгіналаў, адзначылі архівы і бібліятэкі, дзе захоўваліся дакументы альбо адкуль яны паступілі ў Археаграфічную камісію. Дакументы з Кёнігсбергскага тайнага архіва складаюць раздзел VII (№ 106—159, с. 283—384). Загалоўкі да актаў напісаны на лацінскай і расійскай мовах, за выняткам дакументаў, напісаных п-нямецку, «при которых сочтено нужным оставить без изменений все старинные архивные заглавия и отметки и ограничиться присовокуплением к ним необходимых объяснений по-русски»³⁵. «Акты...» і «Дополнения...» ў значнай ступені складаюцца з дыпламатычных дакументаў. Даследчыкі звяртаюць увагу на тое, што выданыя А. Тургеневым дакументы («стракация ад шматлікіх і грубых памылаў»³⁶). Але, тым не менш, гэтыя дакументы актыўна выкарыстоўваліся, у тым ліку і Ф. Бунге.

Адзін з відаў выдання крыніц — гэта публікацыя тэматычна адабраных дакументаў у тэматычных манаграфіях. У 1892—1895 гг. нямецкі

гісторык Эрых Ёахім (E. Joachim) апублікаваў сваю працу «Die Politik des letzten Hochmeister in Preußen Albrecht von Brandenburg» («Палітыка апошняга вялікага магістра Прусіі Альбрэхта Брандэнбургскага») ³⁷. У дадатку працы змяшчалася 575 дакументаў з фондаў КТА ды іншых архіваў Германіі, Лівоніі, Прусіі, Скандынавіі. Сярод апублікаваных матэрыялаў былі дакументы, упершыню ўведзеныя ў навуковы ўжытак. Ужо ў другой палове XX ст. напрацоўкі Э. Ёахіма па калекцыях КТА выкарыстаў Вальтэр Губач.

У другой палове XX ст. (1948—1973) у ФРГ рэалізоўваўся праект выдання «Гісторыка-дыпламатычныя рэестры Тэўтонскага ордэна Св. Марыі» («Regesta historico-diplomatica Ordinis Sanctae Mariae Theutonico-romani») ³⁸, у выніку чаго былі апісаны дакументы за перыяд 1198—1525 г. Выданне ажыццявіў тагачасны дацэнт Гётынгенскага універсітэта, а пазней прафесар Бонскага універсітэта Вальтэр Губач (Walter Hubatsch). Трэба нагадаць, што ў выніку другой сусветнай вайны фонды КТА былі вывезены з Кёнігсберга, архіўныя матэрыялы з 1953 г. захоўваліся менавіта ў Гётынгене. Усе дакументы КТА размеркаваныя па 4 фондах: «Ordensbriefarchiv» («Архіў ордэнскага ліставання»); «Pergament-Urkunden» («Пергаментныя граматы»); «Ordensfolianten» («Ордэнскія фаліянты») — рахунковыя, падатковыя і адміністрацыйныя кнігі); «Hochmeisterbriefarchiv» («Карэспандэнцыя вялікіх магістраў»). В. Губач апублікаваў рэестры Архіва ордэнскага ліставання і рэестры пергаментных грамат. Выданне В. Губача дае магчымасць сёння адшукаць дакумент паводле пададзеных індэксаў, даведацца пра сінтуру, пад якой захоўваліся гэтыя дакументы непасрэдна ў Кёнігсбергу, а таксама азнаёміцца са зместам дакумента з дапамогаю рэестраў. Нямецкі архівіст інфармуе таксама пра публікацыі асобных дакументаў. Частка I (Pars 1: Index Tabularii Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchiv / Рэестры Архіва ордэнскага ліставання) (1198—1454) выйшла ў трох тамах, пры гэтым першы том быў выданы ў двух кнігах: Vol. 1, Erster Haldband (1198—1432); Zweiter Haldband (1433—1454), 1948; Vol. 2: 1455—1510, 1950; Vol. 3: 1511—1525, 1973. Частка 2 (Pars 2: Regesta Privilegiorum Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten der Pergament-Urkunden aus der Zeit des Deutschen Ordens / Рэестры пергаментных грамат з часоў Нямецкага ордэна) выйшла адным томам у 1948 г. Асобна ў 1965 г. быў выданы «Рэестр да часткі 1 і часткі 2» («Register zu Pars 1 und Pars 2»). Таксама Вальтэр Губач у першай палове 1950-х гадоў апублікаваў у 5 тамах зборнік «Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens» ³⁹ («Крыніцы па гісторыі Нямецкага ордэна»), дзе

змясціў дакументы ў перакладзе на нямецкую мову. Як адзначаў Гартмут Бокман, гэты пераклад быў «не заўжды дакладным»⁴⁰.

У сваёй публікацыі «Гісторыка-дыпламатычных рэгестаў» Вальтэр Губач грунтаваўся на папярэдніх даследаваннях фондаў КТА Эрыха Ёахіма (1851—1923), які ў 1887—1921 г. быў дырэктарам Дзяржаўнага архіва ў Кёнігсбергу. Э. Ёахім падрыхтаваў рукапісны паказальнік (Repertorium) архіва, праз некаторы час дапоўнены наступным дырэктарам Максам Хайнцам (Max Heinz) і тагачасным дарадцам архіва Куртам Фарстройтэрам (пазней — таксама дырэктар архіва). У паказальніку № 5 (Repertorium 5) асобна былі адзначаныя кнігі з лівонскімі дакументамі. Гэтае пазначэнне «LS» (Livländische Sachen / Лівонскія справы) В. Губач захаваў у сваёй публікацыі.

Арыгінал паказальніка знік без слядоў пасля 1945 г.⁴¹ Паказальнік Архіва ордэнскага ліставання (17 тамоў у чвэрць аркуша) цалкам захаваўся ў фотакопіях. Таксама захаваліся матэрыялы да паказальніка пергаментных граматаў, у той час як паказальнік да граматаў папаў і царкоўных сабораў (Papst- und Konzilsurkunden) увогуле не быў фотакапіраваны. Толькі да некаторых іншых груп былі яшчэ падрыхтаваны рэсэтры альбо кароткія апісанні, з іх таксама захавалася толькі частка, бо і яны не былі фотакапіраваны. Фактычна Вальтэру Губачу шмат у чым прыйшлося рэканструяваць даўнюю структуру архіва і рабіць яго апісанне наноў.

Вальтэр Губач належаў да заснаванага ў 1946 г. Гётынгенскага рабочага гуртка («Arbeitskreis»)⁴², які ацэньваўся ў савецкай гістарыяграфіі як рэваншызскі⁴³. Гісторыкі гэтага кола вылучаліся цікавасцю да гісторыі Нямецкага ордэна і Прусіі, да гісторыі зносін Германіі з краінамі ва Усходняй Еўропе, а таксама асаблівай увагай да крыніц па гэтых тэмах. Сам В. Губач апублікаваў манаграфію, прысвечаную Альбрэхту Брандэнбургскаму⁴⁴. Таксама ў Гётынгенскі рабочы гурток уваходзіў Курт Фарстройтэр (Kurt Forstreuter), які шмат займаўся вывучэннем пруска-расійскіх палітычных адносін, — гэтай праблеме прысвечана яго праца «Preußen und Rußland von den Anfängen des Deutschen Ordens bis zu Peter dem Großen»⁴⁵ («Прусія і Расія ад пачаткаў Нямецкага ордэна да Пятра Вялікага»), апублікаваная К. Фарстройтэрам ў 1955 г. на базе сваёй ранейшай кнігі «Preußen und Rußland im Mittelalter»⁴⁶ («Прусія і Расія ў сярэднявеччы»), — часам гэтыя дзве кнігі блытаюць у бібліяграфічных спісах. Гэты ж аўтар вядомы як гісторык зносін Германіі і ВКЛ у сярэднявеччы — «Deutschland und Litauen im Mittelalter»⁴⁷. Як і В. Губач, К. Фарстройтэр таксама займаўся гісторыяй Кёнігсбергскага архіва — у

1955 г. ён апублікаваў даследаванне «Das Preußische Staatsarchiv in Königsberg. Ein geschichtlicher Rückblick mit einer Übersicht über seine Bestände»⁴⁸ («Прускі дзяржаўны архіў у Кёнігсбергу. Гісторыка-рэтра-спектыўны погляд з аглядам яго складу»), дзе, апроч усяго іншага, была зроблена рэканструкцыя даўняй структуры архіва.

Дакументы аб Францыску Скарыне ў фондах КТА

Важнасць фондаў КТА для вывучэння гісторыі Беларусі можна праілюстраваць на прыкладзе дакументаў аб Францыску Скарыне. Мова ідзе пра каларытны эпізод з жыцця беларускага першадрукара, а менавіта пра яго выправу ўвесну 1530 г. у Кёнігсберг да двара прускага герцага Альбрэхта Брандэнбургскага.

Недзе з 1520 г. Ф. Скарына жыве ў Вільні, вярнуўшыся ў Вялікае княства Літоўскае з Прагі. Існуюць розныя версіі прычын, па якіх доктар Скарына накіраваўся ў Прусію⁴⁹. Верагоднай з’яўляецца версія медыцынскіх матываў паездкі. У 1529 г. Прусію дасягнула невядомая дагэтуль хвароба «der englische Schweiß» (літаральна — англійскі пот, гарачка), і герцаг, звярнуўшыся па дапамогу да кракаўскіх лекараў, мог таксама запрасіць і Скарыну — сакратара і асабістага медыка віленскага біскупа Яна⁵⁰. Яшчэ адна вартая ўвагі версія таксама звязана з прафесійнай дзейнасцю Скарыны — гэтым разам як друкара. Герцаг Альбрэхт, які праводзіў актыўную рэлігійную (рэфармацыйную) палітыку, ахвотна выкарыстоўваў кнігадрукаванне. Кёнігсбергскі выдавецкі асяродак мог прыцягнуць увагу друкара Скарыны.

Ужо ў маі 1530 г. Скарына пакінуў Кёнігсберг і накіраваўся ў Вільню. З яго ад’ездам і звязаны дакументы з фондаў КТА. 16 мая прускі герцаг накіраваў віленскаму ваяводзе і канцлеру ВКЛ Альбрэхту Гаштаўту, у якім усяляк усхваляе вартасці «выдатнага і шматдасведчанага» доктара прыгожых мастацтваў і медыцыны Скарыну ды просіць паспрыяць яму ў маёмасных спрэчках, звязаных са спадчынай жонкі Маргарыты. Таксама 16 мая датавана падарожная грамата на праезд Скарыне з Кёнігсберга ў Вільню. Просьбу пра спрыянне Скарыне герцаг Альбрэхт паўтарыў у лісце да Віленскага магістрата, датаваным 18 мая. Але ўжо 26 мая прускі герцаг накіроўвае канцлеру Гаштаўту ліст зусім іншай танальнасці, бо высветлілася, што авантурны і слынны палачанін тайна звёз з Кёнігсберга двух важных спецыялістаў — лекара і друкара. Герцаг Альбрэхт прасіў канцлера Гаштаўта, каб той «...гэтага доктара Францыска Скарыну павучыў аб недарэчнасці тайнага вываду нашых людзей і асудзіў і зазначыў, што мы адносімся да яго з незадавальненнем і непрыхільнасцю і што мы ад яго не чакалі такога незаслужанага

ўчынку, як гэты». Асобна адзначым, што канцлер Гаштаўт быў прыхільнікам збліжэння ВКЛ з Прусіяй. Падобна, што захаваны герцага мелі эфекты, бо Скарына так і не аднавіў сваёй выдавецкай дзейнасці.

Вышэйназваныя дакументы былі выяўлены ў Кёнігсбергскім таёмным архіве ў 1914 г. невядомай асобай, якая перадала іх копіі археографу і бібліёграфу, супрацоўніку Віленскай публічнай бібліятэкі Аляксандру Мілавідаву. Менавіта Мілавідаў апублікаваў гэтыя дакументы ў арыгінале — на лаціне, без перакладу⁵¹. У сваёй кароткай прадмове, датаванай 5.X.1914 г., публікатар адзначаў — асоба, якая знайшла дакументы, была пэўная ў тым, «что они (дакументы. — А. Дз.) не напечатаны даже в Германии, а в России, несомненно, они появятся в печати впервые». Безумоўна, першапублікацыя дакументаў стала сенсацыяй у Скарыніяне, хоць некаторыя хібы ў гэтай публікацыі меліся. Праз дваццаць гадоў Курт Фарстройтэр пісаў, што ў публікацыі Мілавідава прапушчана «еb»⁵² (у рукапісе «ас») і лекар-габрэй і друкар, якіх Скарына вывез у Вільню, сталі адной асобай. Апроч таго, Мілавідаў даў некаторыя няправільныя інтэрпрэтацыі дакументаў⁵³.

Цікавасць да кёнігсбергскіх дакументаў аб Скарыне не знікала не толькі ў гісторыкаў, але і ў археографу. У 1953 г. у нью-йоркскіх «Запісах» быў апублікаваны беларускі пераклад дакументаў⁵⁴. Новую папраўленую публікацыю дакументаў у арыгінале ажыццявіла ў 1981 г. у Рыме К. Ланкароньска⁵⁵. Рэалізацыя ў другой палове 1980 — пачатку 1990-х гадоў у Беларусі даследчай і выдавецкай праграмы, прэмеркаванай да 500-годдзя з дня нараджэння беларускага першадрукара, дазволіла зрабіць новыя публікацыі кёнігсбергскіх дакументаў. Менавіта тады ўдалося атрымаць з берлінскага GSPK⁵⁶ фотакопіі дакументаў, публікацыю якіх у арыгінале, а таксама ў перакладзе па-беларуску і па-руску здзейсніў Віктар Дарашкевіч⁵⁷. Гэтыя пераклады, з некаторымі скарачэннямі Пачатковага пратакола, былі таксама апублікаваны адпаведна ў беларускамоўнай і рускамоўнай версіях энцыклапедычнага даведніка «Францыск Скарына і яго час»⁵⁸.

Зусім верагодна, што калекцыі Кёнігсбергскага архіва захоўваюць і іншыя невядомыя дакументы пра паездку Ф. Скарыны ў Прусію.

Падсумаванне

Калекцыі Кёнігсбергскага таёмнага архіва акумулююць, калі казаць пра іх важнасць для вывучэння гісторыі Вялікага княства Літоўскага і Беларусі, дакументы найперш па гісторыі дыпламатычных зносін ВКЛ з Прусіяй і Лівоніяй пачынаючы з XIII ст. (у тым ліку і акты дэлімітацыі і дэмаркацыі межаў). Гэта як арыгіналы, так і

трансампты (тагачасныя копіі), бо лівонская адміністрацыя дасылала ў Кёнігсберг (у агульнаардэнскі архіў) копіі ўсіх атрыманых з Вялікага княства лістоў і актаў. Копіі многіх дакументаў маюцца і ў Метрыцы ВКЛ, што стварае выдатныя магчымасці праводзіць іх кампаратывны аналіз, удакладняць тэкст і датаванне.

Натуральна, дакументы гэтага тыпу маюць свае храналагічныя межы — у 1525 г. вялікі магiстр ордэна Альбрэхт Брандэнбургскі правёў секулярызацыю, і Прусія з ордэнскай тэрыторыі пераўтварылася ў герцагства. З таго часу ў Кёнігсбергскі архіў траплялі дакументы па зносінах ВКЛ з Прускім герцагствам. Але паступова Вільня губляла ініцыятыву ў знешняй палітыцы, і, урэшце рэшт, гэтая галіна дзейнасці апынулася ў кампетэнцыі ўладаў ужо аб'яднанай дзяржавы — Рэчы Паспалітай. Паводле ўсталяванай традыцыі зносіны Рэчы Паспалітай з Прусіяй курыраваліся польскімі дыпламатамі, таму з другой паловы XVI ст. колькасць дакументаў па дыпламатычных адносінах з ВКЛ у Кёнігсбергскім архіве рэзка скарачаецца. Але Прусія заставалася суседам Вялікага княства. Заўжды існавалі гандлёвыя ды прыватныя кантакты, і дакументы пра іх і надалей траплялі ў Кёнігсбергскі таемны архіў. З 1598 г. галоўным архівам Прусіі паступова становіцца Таемны архіў прускай культурнай спадчыны, які знаходзіўся на карэннай нямецкай тэрыторыі (у Брандэнбургскім курфюрстве). Такім чынам, Кёнігсбергскі архіў усё больш набывае гісторыка-юрыдычнае значэнне, застаецца галоўным архівам па гісторыі зносін ВКЛ з Прусіяй і Лівоніяй ордэнскага перыяду.

Археаграфічнае засваенне фондаў Кёнігсбергскага таемнага архіва, якое распачалося ў 30-х гг. XIX ст., зрабіла даступнымі дакументы, найперш, па знешнепалітычнай дзейнасці (тут маюцца на ўвазе зносіны з ВКЛ). Між тым зусім недацэнена важнасць фондаў КТА для асветлення дзейнасці выдатных асобаў Вялікага княства. Гісторыя кёнігсбергскай авантуры Скарыны — толькі адзін сюжэт, які стаў вядомы дзякуючы значнасці асобы першадрукара для беларускай культуры. Новыя магчымасці для пошуку дакументаў з'явіліся пасля таго, як у 1948 г. распачалася публікацыя «Гісторыка-дыпламатычных рэестраў Тэўтонскага ордэна Св. Марыі» («Regesta historico-diplomatica Ordinis Sanctae Mariae Theutonicorum»). Гэтая фундаментальная праца ахоплівае перыяд з 1198 па 1525 г., г. зн. перыяд існавання Ордэна ў Прусіі.

Можна выказаць меркаванне, што фонды Кёнігсбергскага таемнага архіва прыхоўваюць яшчэ многа сюрпрызаў для даследчыкаў гісторыі Вялікага княства. Рэальнае знаёмства беларускіх даследчыкаў з гэтымі багатымі калекцыямі гістарычных дакументаў толькі распачынаецца.

Спіс скарачэнняў

GSPK — Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem / Дзяржаўны таемны архіў прускай культурнай спадчыны, Берлін—Далем (ням.).

КТА — Кёнігсбергскі таемны архіў (сёння калекцыя ў GSPK).

ОВА — Ordens-Briefarchiv / Архіў ордэнскага ліставання (КТА—GSPK).

OF — Ordens-Folianten / Ордэнскія фаліянты (КТА—GSPK).

Regesta — *Regesta historico-diplomatica Ordinis Sanctae Mariae Theutonicorum 1198—1525* / Bearbeiten unter Mitwirkung zahlreicher anderer von Erich Joachim, ehem. Geh. Staatsarchivrat in Königsberg (Pr.), herausgegeben von Walther Hubatsch. Pars I—II. Göttingen, 1948—1973.

Regesta I-1-1 — Pars I: Index Tabularii Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchiv. Vol. 1: 1198—1454, Erster Haldband [1198—1432] / Herausgegeben von Walther Hubatsch, Dozent an der Universität Göttingen. 1948;

Regesta I-1-2 — Pars I: Index Tabularii Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchiv. Vol. 1: 1198—1454, Zweiter Haldband (1433—1454) / Herausgegeben von Walther Hubatsch, Dozent an der Universität Göttingen. 1948;

Regesta I-2 — Pars I: Index Tabularii Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchiv. Vol. 2: 1455—1510 / Herausgegeben von Walther Hubatsch, apl. Professor an der Universität Göttingen. 1950;

Regesta I-3 — Pars I: Index Tabularii Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchiv. Vol. 3: 1511—1525. Mit Registern zu Band I-3 / Herausgegeben von Walther Hubatsch, o. Professor an der Universität Bonn. 1973;

Regesta II — Pars II: Regesta Privilegiorum Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten der Pergamen- Urkunden aus der Zeit des Deutsches Ordens mit einem Anhang: Papst- und Konzilsurkunden / Herausgegeben von Walther Hubatsch, Dozent an der Universität Göttingen. 1948.

Regesta—Register — Register zu Pars I und Pars II. 1965.

¹ Koeppen H. Das Archiv der Deutschen Ordens in Preussen, seine Bestände und seine wissenschaftliche Bedeutung // *Jahrbuch der Stiftung Preussischer Kulturbesitz*. 4 (1966). S. 172—187.

- ² Юргинис Ю. Судьба архива Тевтонского ордена // *Материалы межреспубликанской научной конференции по источниковедению и историографии народов Прибалтийских республик Союза ССР. Источниковедение*. Вильнюс, 1978. С. 22—23.
- ³ Козлов В. П. *Российская археография в конце XVIII — первой четверти XIX века*. М., 1999. С. 195.
- ⁴ Козлов В. П. «Примечания» Н. М. Карамзина к «Истории государства Российского» // Карамзин Н. М. *История государства Российского: В 12 т.* Т. I. М., 1989. С. 562.
- ⁵ Козлов В. П. *Колумбы российских древностей*. М., 1985. С. 53—54.
- ⁶ Карамзин Н. Н. *История государства Российского*. Т. VII. СПб., 1817. С. 81, спас. 162.
- ⁷ Козлов В. П. *Российская археография в конце XVIII — первой четверти XIX века*. С. 196.
- ⁸ Boockman H. *Zakon Kryżacki. Dwanaście rozdziałów jego historii*. Warszawa, 1998. S. 281.
- ⁹ Boockman H. *Zakon Kryżacki*. S. 282.
- ¹⁰ *Regesta I-1-1*, S. VII.
- ¹¹ Юргинис Ю. Судьба архива Тевтонского ордена. С. 25.
- ¹² Ekdahl S. *Jono Dluogošo «Prusu velhavos» — Žalgirio mušio šaltinis*. Vilnius, 1992. P. 271.
- ¹³ Strecke R. Der lange Weg nach Dahlem // *Archivarbeit für Preußen*. Symposium der Preußischen Historischen Kommission des Geheimes Staatsarchivs Preußischer Kulturbitz aus Anlaß der 400. Wiederkehr der Begründung seiner archivischen Tradition. Berlin, 2000. S. 27—47.
- ¹⁴ Krajewska H. [Rezensionen] Archivarbeit für Preußen. Symposium der Preußischen Historischen Kommission des Geheimes Staatsarchivs Preußischer Kulturbitz aus Anlaß der 400. Wiederkehr der Begründung seiner archivischen Tradition // *Nordost—Archiv*. 2000. Band IX, Heft 2. S. 522.
- ¹⁵ Юргинис Ю. Судьба архива Тевтонского ордена. С. 22.
- ¹⁶ *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198—1525* / Bearbeiten unter Mitwirkung zahlreicher anderer von Erich Joachim, ehem. Geh. Staatsarchivrat in Königsberg, herausgegeben von Walther Hubatsch. Pars I—II. Göttingen, 1948—1973.
- ¹⁷ *Regesta I-1-1*, S. VIII.
- ¹⁸ Тут будуць апісвацца тэа выданні, публікацыі дакументаў якія непасрэдна тычацца гісторыі ВКЛ і Беларусі.
- ¹⁹ Трэба адзначыць, што ў расійскіх публікацыях XIX і XX стст. прозвішча археографіа пішацца з «ь» — «Напёрский». Але нам падаецца, што арыгінальнае напісанне прозвішча — «Napiersky», — не дае падставаў для выкарыстання «ь» пры перадачы гэтага прозвішча беларускай кірыліцай.
- ²⁰ *Index corporis Historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae; oder: Kurze-Auszug aus derjenigen Urkunden-Sammlung, welche für die Geschichte und das alte Staatsrecht Liv- Estn- und Kurlands*. Theil I (1190—1449). Riga—Dorpat, 1833; Theil 2 (1450—1631 mit einigen Anhängen). Riga—Dorpat, 1835.
- ²¹ *Русско-ливонские акты*. СПб., 1868. С. VIII.
- ²² *Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands* / Hrsgb. F. G. Bunge. Bd I—VII. Dorpat—Reval, 1842—1861 (I—V, Dorpat, 1842—1847; VI—VIII, Reval, 1851—1861; I—II — другое выданне з дадаткамі, Reval, 1857—1861).
- ²³ *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten* / Hrsgb von F. G. v. Bunge. [Abt. I] Bd. 1—11. Abt. 2. Bd. 1—3. Reval—Riga—Moskau, 1853—1914.
- ²⁴ I (1093—1300), Reval, 1853; II (1301—1367), Reval, 1855; III (1368—1393, mit Nachträgen zu den zwei ersten Bänden), Reval, 1857; IV (1394—1413), Reval, 1859; V (1414—1423), Riga, 1867; VI (Nachträge zu den fünf ersten Bänden des Urkundenbuchs), Riga, 1873.
- ²⁵ *LECU* / Fortgesetzt von Hermann Hildebrand. Riga—Moskau: VII (1426 Mai — 1429 Mai), 1881; VIII (1429 Mai — 1435), 1884; IX (1436 — 1443), 1889.

- ²⁶ *LECU* / Hrsg. von Philipp Schwartz. Riga — Moskau: X (1444—1449), 1896; Erste Abteilung, Band XI (1450—1459), 1905; XII (1460—1472) / Hrsg. von Philipp Schwartz und August von Bulmerincq, 1910.
- ²⁷ *LECU*. Zweite Abteilung / Hrsg. von Leonid Arbusow. Riga—Moskau: I (1494 Ende Mai — 1500), 1900; II (1501—1505), 1905; III (1506—1510), 1914.
- ²⁸ Зейд Т. Я. Характеристика изданий письменных источников по истории феодализма в Латвии // *Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики*. Рига, 1970. С. 352.
- ²⁹ Hildebrand H. *Die Arbeiten für das Liv-, Est- und Kurländische Urkundenbuch im Jahre 1874—1875*. Riga, 1876.
- ³⁰ Bulmerincq A. von. *Der Bericht über die Arbeiten für das Liv-, Est- und Kurländische Urkundenbuch, sowie die Akten und Recesse der livländischen Ständetage*. Riga, 1909.
- ³¹ Dogel M. *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae, in quo pacta, foedera, tractatus pacis etc.* T. 1. Vilnae, 1758; T. 4: In quo totius Prussiae res continentur. Vilnae, 1764; T. 5: In quo ut universae Livoniae, ita speciamtim Curlandiae et Semigalliae Ducatum res continentur. Vilnae, 1759.
- ³² Bunge F. G. *Liv-, Est- und Curländische Urkunden-Regesten bis zum Jahre 1300*. Leipzig, 1881.
- ³³ *Акты исторические, относящиеся к России, извлеченные из иностранных архивов и библиотек А. И. Тургенева* (Historica Russiae monumenta ex antiquis exterarum gentium archivis et bibliothecis deprompta ab A. I. Turgenevio). T. 1—2. СПб., 1841—1842.
- ³⁴ *Дополнения к Актам историческим, относящимся к России. Собраны в иностранных архивах и библиотеках и изданные Археологической комиссией* (Supplementum ad historica Russiae monumenta, ex archivis ac bibliothecis extraneis deprompta, et a Collegio archæographico edita). СПб., 1848.
- ³⁵ *Дополнения к АИ*. С. VII.
- ³⁶ Жлутка А. *Лацінскія дакументы як крыніца па гісторыі Беларусі і Вялікага княства Літоўскага*. Раздзел I. Лівонскія дакументы. (Рукапіс, Архіў Інстытута гісторыі НАН Беларусі). С. 9.
- ³⁷ Joachim E. *Die Politik des letzten Hochmeister in Preußen Albrecht von Brandenburg*. Bd. 1—3. Leipzig, 1892—1895.
- ³⁸ *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198—1525* / Gearbietet unter Mitwirkung zahlreicher Anderer von Erich Joachim, ehem. Geh. Staatsarchivrat in Königsberg, herausgegeben von Waltehr Hubatsch, Dozent an der Universität Göttingen. Pars 1—2. Göttingen, 1948—1973.
- ³⁹ *Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens* / Hrsgb. W. Hubatsch. Bd. I—V. Göttingen—Frankfurt—Berlin, 1950—1954.
- ⁴⁰ Boockmann H. *Zakon Krzyżacki*. S. 305.
- ⁴¹ *Regesta I-I-1*, S. VII.
- ⁴² Падрабязней пра «Arbeitskreis» гл.: Kamiński A. *Słowo Göttinger Arbeitskreis* // *Przeгляд Zachodni*. 1954, № 5—6; Biskup M. *Najnowsze prace zachodniomiemieckie nad historią Zakonu Krzyżackiego* // *Kwartalnik Historyczny*. 1956, LXIX. № 6; *Mensch und Staat in Recht und Geschichte*. Festschrift für Herbst Kraus. Kützingen / Main, 1954.
- ⁴³ Балязин В. Н. *Россия и Тевтонский орден // Вопросы истории*. 1963, № 6. С. 61—62.
- ⁴⁴ Hubatsch W. *Albrecht von Brandenburg-Ansbach, Deutschordens Hochmeister und Herzog in Preussen 1490—1568*. Köln—Berlin, 1960.
- ⁴⁵ Forstreuter K. *Preußen und Rußland von den Anfängen des Deutschen Ordens bis zu Peter dem Großen*. Göttingen, Berlin; Frankfurt, 1955.
- ⁴⁶ Forstreuter K. *Preußen und Rußland im Mittelalter. Die Entwicklung ihrer Beziehungen von 13. Bis 17. Jahrhundert* // *Osteuropäische Forschungen*. Bd. 25. Königsberg, Berlin, 1938.

- ⁴⁷ Forstreuter K. *Deutschland und Litauen im Mittelalter*. Köln; Graz, 1962.
- ⁴⁸ Forstreuter K. *Das Preußische Staatsarchiv in Königsberg. Ein geschichtlicher Rückblick mit einer Übersicht über seine Bestände*. Göttingen, 1955.
- ⁴⁹ Агляд версій гл.: Галенчанка Г. Я. *Францыск Скарына — беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар*. Мн., 1993. С. 100—101; Немировский Е. Л. *Франциск Скорина: Жизнь и деятельность белорусского просветителя*. Мн., 1990. С. 492—498.
- ⁵⁰ Forstreuter K. *Preußen und Rußland im Mittelalter*. S. 222. Адносна гэтай версіі Валянцін Грыцкевіч заўважае, што яна не падмацавана спасылкамі на крыніцы: Грыцкевіч В. Доктар медыцыны Францыск Скарына // *Спадчына Скарыны: Зборнік матэрыялаў Першых Скарынаўскіх чытанняў* (1986). Мн., 1989. С. 91.
- ⁵¹ Миловидов А. И. Новые документы, относящиеся к биографии Франциска Скорины // *Известия Отделения русского языка и словесности*. 1918. Т. 22. Кн. 2. С. 221—226.
- ⁵² Forstreuter K. *Preußen und Rußland im Mittelalter*. S. 222. Сам Фарстройтэр звяртаўся да тэмы пасадкі Скарыны ў Кёнігсберг і пазней: Forstreuter K. *Preußen und Rußland von den Anfängen des Deutschen Ordens bis zu Peter dem Großen*. S. 216—217.
- ⁵³ Гэтыя памылкі Мінавідава, а таксама разыходжанні ў інтэрпрэтацыях іншых даследчыкаў (К. Фарстройтэра, М. Гембаровіча, Я. Ісаевіча) прааналізаваў Віктар Дарашкевіч (гл.: *Францыск Скарына: Зборнік дакументаў і матэрыялаў*. Мн., 1988. С. 36, 326), а таксама Георгі Галенчанка (гл.: Галенчанка Г. Я. *Францыск Скарына — беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар*. С. 163).
- ⁵⁴ *Запісы Беларускага Інстытуту навукі і мастацтва*. 1953, № 2 (4). С. 108—113.
- ⁵⁵ *Elementa ad fontium editiones*. Vol. 52 / Ed. C. Lankorońska. Romae, 1981. № 399, 401, 406, 408.
- ⁵⁶ GSPK. OF 48. S. 528—531, 535—537.
- ⁵⁷ *Францыск Скарына: Зборнік дакументаў і матэрыялаў*. С. 95—106.
- ⁵⁸ *Францыск Скарына і яго час: Энцыклапедычны даведнік*. Мн., 1988. № 20—23. С. 570—571.